

Бортник С. Ю.^{1, 2}

Лаврук Т. М.¹

¹Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

²Університет Яна Кохановського в Кельцах
(Республіка Польща)

РЕВІТАЛІЗАЦІЯ ЛАНДШАФТУ: КРЕАТИВНИЙ ПІДХІД ДО АНТРОПОГЕННО ПЕРЕТВОРЕНІХ ЛАНДШАФТІВ НА ТЕРЕНАХ ПОЛЬЩІ

Ландшафтний підхід до аналізу зв'язків між людською діяльністю та довкіллям насьогодні є одним із ключових в сучасній географії. Однак, зростання антропогенного впливу на природні ландшафти (насамперед, негативного) сьогодні набагато випереджає розвиток уявлень про них з точки зору географічної науки. В Україні цей напрямок останніми роками розпочав активно розвиватися у працях Г. І. Денитика та вчених його школи, В. Л. Казакова, Ю. Г. Тютюнника та багатьох інших дослідників. А тим часом, розвиток урбанізації, впровадження нових технологій призводить до стрімкої трансформації природних ландшафтів у міські, промислові, агропромислові, постантропогенні (такі як Чорнобильський) тощо.

Очевидно, що в сучасних умовах необхідні нові наукові ідеї антропогенного освоєння простору. Це стосується не тільки виробничого середовища, але й невиробничої сфери, адже саме за останньою закріпилася левова частина прибутків у цивілізованому світі. Країни, що розвивають так званий креативний сектор, в якому значна частина додаткової вартості має характер нематеріальний, часто навіть символічний, отримують величезну вигоду. Звісно, що для аналізу цих нових зв'язків і процесів необхідно шукати й нові концептуальні підходи – як теоретичні, так і методологічні.

Розглядаючи ландшафт як особливе поєднання складових природи на певній території (включаючи людину з її діяльністю), спробуємо встановити умови, за яких він стає не тільки антропогенним, у класичному розумінні географів, але водночас і креативним простором. Основну роль при цьому відіграють самі природні та технічні об'єкти, події, креативна думка людини. Вміння використати природну та культурно-історичну спадщину, зберегти національні традиції виступає основною умовою креативної ревіталізації ландшафтів. Другою, не менш важливою, умовою є спільні зусилля громадськості, науковців, бізнес-структур і влади для втілення цієї програми, адже зрозуміло, що подібні проекти навіть при творчому підході вимагатимуть відповідних інвестицій.

Тенденція до реструктуризації (ревіталізації) старих об'єктів та промислових територій через перетворення їх на так званий творчий простір

з використанням його перш за все для туризму та для відродження депресивних територій і регіонів, бере початок починаючи з другої половини ХХ – початку ХХІ ст. і продовжує нарости. Серед теоретичних концепцій ревіталізації ландшафтів виділяються три основні:

- а) концепція залежності від напрямку (стежки) розвитку (path dependence);
- б) концепція циклу життя (life cycle);
- с) концепція розширеного потрійного розуміння капіталу (rozszerzonego, trójdzielnego pojmowania kapitału (Garrod та ін., 2006)).

Перша концепція висвітлена в польській географічній літературі (Gwosdz 2004, J. Mahoney, 2000). Її суть полягає у відтворенні в ландшафті неперервності подій, кожна з яких є наслідком попередніх і причиною для наступних. В результаті можна отримати ефект «багатошарового» ландшафту, що включатиме певні зразки, сформовані на різних етапах його розвитку. При цьому в змінах антропогенного ландшафту важливу роль відіграють так звані поворотні пункти (critical junctures, punkty zwrotne), пов'язані зі стратегічними рішеннями, що можуть повністю змінити характер ландшафту (як, наприклад, рішення про будівництво Брами III Тисячоліття і організації щорічних зустрічей молоді).

Концепція циклу життя, сформульована R. Vernonом (1966, 1979), передбачає, що кожен регіон (галузь, продукт) проходить у своєму розвитку чотири фази: 1) початкову; 2) розвитку; 3) стабільності; 4) занепаду. Такі фази можна виділити наприклад у розвитку промислових ландшафтів. Ревіталізація ландшафту (наприклад, відпрацьованих кар'єрів), а потім започаткування нового циклу життя може бути пов'язане з розвитком туристичної галузі.

Концепція застосування капіталу (Garrod та ін., 2006) стверджує, що тільки поєднання трьох видів капіталу – природного, матеріального (фінанси, забудова, інфраструктура) та суспільного (включаючи креативний підхід) забезпечує гармонію еволюції ландшафтів, їх розвиток й рекультивацію. Аналіз шляхів впровадження програми *ревіталізації* ландшафтів – промислових, міських, агропромислових на теренах Європейського Союзу свідчить про високу ефективність креативного підходу до її реалізації.

Ми розглянемо досвід креативного відродження природно-антропогенних ландшафтів в Польщі, демонструючи його на прикладі трьох типів ландшафтів: **міського, сільського та промислового**.

Креативний простір в міських ландшафтах визначається природними умовами розташування та функціонання міста, мистецтвом містобудування, а також історичними подіями та основними учасниками цих подій – мешканцями з їхніми традиціями, культурою та господарством.

Дослідження шляхів ревіталізації ландшафтів польських міст Krakова, Гданська, Торуня, Лодзя, свідчить про значний ефект відродження давніх промислових теренів, перш за все портових чи військових, на перший погляд мало привабливих, але вміло пристосованих до нового циклу життя.

Так, наприклад в м. Торунь, заснованому ще в середньовіччі, нині реставровані та відроджені до сучасного життя сотні будівель. На території колишнього порту з його промисловою забудовою вдало розташовані об'єкти інфраструктури, торгівлі, туризму, рекреації тощо. В місті зберігся один з найбільших в Польщі архітектурних комплексів готичної забудови. Більшість історичних будівель зосереджено навколо Ринкової площа і на вулицях, що беруть початок від неї. Змістовним центром є масивна прямокутна будівля Ратуші, побудована в XIII–XIV століттях у готичному стилі. У наші дні в її приміщеннях розташовується Окружний музей, в якому експонуються колекції середньовічних предметів мистецтва, польського живопису, галерея портретів польських королів.

Неподалік від Ратуші знаходиться кам'яний будинок, в якому 19 лютого 1473 року народився Микола Коперник. За свою історію будівля багато разів перебудовувалася, але в 60-ті роки минулого століття її реставрували і привели до первісного вигляду. Зараз у цьому будинку міститься меморіальний музей Миколи Коперника.

У цій же частині міста привертають увагу кілька соборів. Костел Святого Яна – один з найстаріших у місті, в його архітектурному вигляді переплелися готика і бароко. Дзвін цього костелу є одним з найбільших в Польщі і названий «Трубою Господа». На березі Вісли знаходяться руїни старовинної фортеці хрестоносців зі знаменитою падаючою вежею. Побудована в XIII столітті, вона міцно стоїть досі, тільки вершина її відхилилася по горизонталі на півтора метра. Нині місто Торунь входить до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Креативний простір в сільському ландшафті створюється завдяки творчому підходу до відновлення традиційних місцевих народних промислів, таких як різьбярство з каменю чи дерева, малярство, гончарство тощо.

Створення справжньої сільської атмосфери приваблює численних туристів і митців, які знаходять тут натхнення для творчості, і не тільки щедро платять за туристичні послуги, а часто залишаються тут надовго, займаючись своїми промислами та насолоджуючись життям серед природи. Зазвичай це не тільки сприяє розвитку туризму, але й стає джерелом доходів місцевих жителів, що глибоко шанують традиції і ведуть споріднений з природою спосіб життя.

Яскравим проявом креативного підходу до освоєння природного ландшафту в Польщі вирізняються кащуби – представники поморських слов'янських племен. Незважаючи на германізацію, вони зберегли свою ідентичність. Після Другої світової війни кащубів не виселяли з їхніх земель, хоч вони були німецькими підданими. Кащубська мова відрізняється від мови польської, а традиційна кащубська культура – від «класичної» польської культури. Нині кащуби проживають на великій території від Балтійського моря до Тухольських Борів. Чудові природні ландшафти з численними озерами, лісами і мальовничими моренними пагорбами не менш приваблюють культурою та традиціями, перш за все рибалськими.

Серед численних природних та культурних пам'яток – Словінський музей-заповідник у Вдзидзах-Кішевських, Музей Кашубської кераміки в Хмільно, а також найвища вершина рівнинної частини території Польщі – гора Вежиця, з якої відкривається чудовий виднокіл, який називають «Кашубською Швейцарією».

Креативний підхід до рекультивації і ревіталізації промислових ландшафтів розглянемо на прикладі Белхатува – найбільшого центру гірничо-видобувної промисловості: в 10 км від міста знаходиться буровугільний кар'єр «Белхатув» і одноіменна теплова електростанція (рис. 1). В Польщі буре вугілля видобувається тільки відкритим способом. Белхатувський буровугільний басейн включає два родовища бурого вугілля. Експлуатація розрізу Белхатув почалася у 1977 році. У 2007 році шахта Белхатув дала 31 млн.т (8,4 млн.т в.е.) бурого вугілля, що складає 55 % від загального видобутку бурого вугілля в Польщі. Для цього було знято приблизно 132,2 млн. м³ породи і таким чином співвідношення покривних порід до бурого вугілля складає 1:4,3. Середня калорійність вугілля з цього родовища складає 7960 кДж/кг. Глибина розробки шахтного поля Белхатув становить 260 м. Очікується, що експлуатація шахти продовжуватиметься до 2038 року.

Рис. 1 – Белхатувська ТЕС (світлина С. С. Бортника)

Майже все добуте вугілля використовується на пришахтній електростанції потужністю 4400 МВт. Електростанція виробляє 27–28 трл. вт-г на рік та покриває 20 % внутрішніх потреб країни. Будівництво електростанції проводилось протягом 1981–88 рр., і на сьогодні станція виробляє найдешевшу електроенергію в Польщі і, вірогідно в Європі. З 2011 року введений в промислову експлуатацію 13-й енергоблок станції проекту французького енергетичного консорціуму «Alstom», потужністю 858 МВт. Проводиться модернізація всіх 12-ти турбін раніше збудованих

енергоблоків. Нині на електростанції «Белхатув» ведеться будівництво ще одного енергоблоку потужністю 830 МВт. Реконструкція електростанції проведена з метою десульфуризації димових газів (*FGD*), дозволяє відповідати всім нормам і вимогам охорони навколишнього середовища, встановленим Європейським союзом.

Однак у 2007 році Всесвітній фонд дикої природи включив електростанцію до європейського списку 11 найбільш забруднюючих довкілля підприємств через велику питому вагу виділення вуглекислого газу (понад 30 млн т на рік CO_2). Для скорочення кількості викидів CO_2 на Белхатувській ТЕС в період 2011–2015 рр. передбачається застосувати технологію утилізації вуглекислоти на декількох енергоблоках. Програма модернізації здійснюється за підтримки Європейської комісії і оцінюється в €180 млн.

Цікавий досвід рекультивації земель і використання відроблених відходів кар'єру «Белхатув». Тут за 20 років видобутку вугілля поруч виросли штучні гори, але, на відміну від українських териконів, вони зовні мало відрізняються від природних – в Польщі впроваджена спеціальна програма заливення їх схилів, що дозволяє не тільки відновити рослинний покрив, але й використовувати техногенні гори за іншим призначенням, наприклад, для розташування вітрових електростанцій (рис. 2).

Рис. 2 – Залісені схили штучних гір – териконів також використовуються для отримання електроенергії (світлина С. С. Бортника)

Видобування вугілля є особливо деструкційним процесом для природних ландшафтів, тому проблема рекультивації територій після закінчення експлуатації кар'єрів набуває першочергового значення. Важливо також не просто відновити ландшафт, але й створити для нього новий цикл життя, елементом якого зазвичай є туризм. Тому, наприклад, після відпрацювання кар'єру «Белхатув» планується заповнити його водою і на берегах сформувати потужну рекреаційно-туристичну зону.

Одним з найяскравіших польських регіонів, що зазнали функціональних перетворень промислових ландшафтів є Свентокшиське воєводство. Цей унікальний історичний і культурний регіон Польщі є відносно маловідомим в Україні, хоч від Львова до головного міста воєводства Кельце менше 300 км. Нині за фінансової підтримки фондів Євросоюзу Свентокшиські гори та околиці м. Кельце перетворені на справжній природний геологічний музей. Тут знаходяться аж чотири геологічні резервати, розташовані у відпрацьованих каменоломнях, де можна спостерігати геологічні процеси і явища, що проявлялись, починаючи з нижнього кембрію і до сьогодні, тобто впродовж 540 млн. років. Організовано Свентокшиський геоархеологічний шлях – надзвичайно популярний туристичний маршрут, який знайомить із пам'ятками природи, культури та техніки. Так, наприклад, в одній із найстаріших відпрацьованих європейських шахт можна ознайомитися з методами видобування кременю. У містечку Нова Слупя можна побачити, як витоплювалося залізо в печах-димарках у II столітті нашої ери. З цією метою тут відбуваються так звані «Свентокшиські Димарки» з показом експериментальної виплавки заліза за давніми технологіями.

Цікавий досвід поєднання промислових та рекреаційних функцій ландшафту демонструє відомий польський курорт Цехоцинек, що знаходиться в 35 км на південний схід від міста Торунь. Нині це найбільший в Польщі бальнеологічний і грязьовий курорт, розташований в широкій прадолині Вісли. Тут розташовані найбільші у світі градирні – дерев'яні конструкції для випарювання соляного розсолу, споруджені ще в середині XIX ст. (Рис. 3). Довжина цих трьох веж – 1740 м, висота – 16 м. На них соляний розсол краплями спадає по вимощених хмизом стінах вежі та інтенсивно випаровується під впливом сонячного світла і вітру, формуючи особливий цілющий мікроклімат. Тому перебування на курорті порівнюють з відпочинком на морському узбережжі. Понад 170 років курорт є унікальною оздоровицею світового значення. А починалося все з відкриття невеликої солеварні. Градирні спочатку також використовувалися для отримання солі, а нині, разом з численними купальними, активно слугують для оздоровлення громадян.

Рис. 3 – Градирні у Щоцінку (світлина С.С. Бортника).

Приведені приклади наочно показують, що антропогенні перетворення ландшафтів при творчому, науково обґрунтованому підході можуть сприяти їхньому розвитку і створенню так званого креативного простору, який не призводить до зменшення їх природної цінності, а навпаки – покращить властивості території, звільнить її для надання нових функцій, включить до нового життєвого циклу, що, в свою чергу, активізує та збільшить попит на туристичні послуги і об'єкти туристичної інфраструктури та сприятиме зростанню та розвитку творчого сектору в економіці. Не менш важливим є екологічний аспект ревіталізації ландшафтів, адже для нашої країни ця проблема потребує невідкладного вирішення.

Насамкінець зазначимо, що наведені приклади відродження ландшафтів вимагають інтегрованого підходу до вирішення проблеми, що потребує залучення до її вирішення не тільки ландшафтознавців, але й широкого кола наукової громадськості – природознавців, краєзнавців, економістів, а також представників влади, політичних та бізнесових кіл.

Надійшла до редакції 26.07.2013